

TOMASZ KALISZ
ADAM KWIECIŃSKI
Uniwersytet Wrocławski

CELE IZOLACJI PENITENCJARNEJ W PERSPEKTYWIE ODRZUCENIA IDEI PRZYMUSOWEJ RESOCJALIZACJI*

I

Zmiany racjonalizacji karania, jakie miały miejsce w wielu krajach po upadku ideologii resocjalizacji w latach 70. XX wieku, wpłynęły na koncepcję rozwiązania tej kwestii w polskim kodeksie karnym wykonawczym. Narastający od chwili publikacji badań R. Martinsona¹ sceptycyzm w podejściu do kary pozbawienia wolności, powodowany w znaczącej części rozczarowaniem efektami resocjalizacji prowadzonej w warunkach izolacji penitencjarnej, musiał doprowadzić do redefinicji celów kary wykonywanej wobec skazanego, który mocą wyroku sądu karnego został pozbawiony wolności. Krytyka modelu wykonania kary opartego na zasadzie przymusowej resocjalizacji, jaka miała miejsce w trakcie przygotowywania kodyfikacji karnej z 1997 roku, wsparta była przekonaniem, iż ukształtowany pod wpływem takich idei system penitencjarny prowadzi do wzrostu recydywy z powodu małej skuteczności oddziaływań prowadzonych w duchu tej ideologii². Nie bez znaczenia dla ostatecznego kształtu dzisiejszego art. 67 k.k.w., stanowiącego o celach kary, było potraktowanie na etapie prac legislacyjnych w kategoriach priorytetu potrzeby poszanowania godności ludzkiej i praw człowieka w postępowaniu wykonawczym³. Wszystko to znalazło odbicie w przedłożonym wówczas rządowym projekcie kodeksu i przygotowanym do niego uzasadnieniu⁴.

* Wkład każdego z autorów w przygotowany tekst kształtuje się na poziomie pięćdziesięciu procent.

¹ R. Martinson, *What Works — Questions and Answers about Prison Reform*, Spring 1974, *The Public Interest*, s. 25.

² A. Marek, *Funkcje kary pozbawienie wolności na tle zmian polityki karnej*, [w:] *X lat obowiązywania Kodeksu karnego wykonawczego*, red. S. Lelental, G.B. Szczygieł, Białystok 2009, s. 61 nn.

³ B. Stańdo-Kawecka, *O koncepcji resocjalizacji w polskiej literaturze naukowej polemicznie*, „*Probacja*” 2010, nr 1, s. 110–111.

⁴ *Uzasadnienie rządowego projektu kodeksu karnego wykonawczego*, [w:] *Nowe kodeksy karne — z 1997 r. z uzasadnieniami*, Warszawa 1997, s. 544 nn.

Ustawowe określenie celu wykonywania kary pozbawienia wolności w nowym kodeksie karnym wykonawczym wskazuje, iż prawodawca świadomie odszedł w nim od pojęcia „resocjalizacji”. W ten sposób chciano uniknąć nadania temu przepisowi charakteru deklaratoryjnego⁵. Tym samym nawiązano do modelu więzienia prospołecznego, który przyznaje skazanemu autonomiczne prawo do kształtowania swojego postępowania, równolegle oferując mu możliwość rozwoju umiejętności ułatwiających powrót do społeczeństwa i życie w zgodzie z prawem po opuszczeniu jednostki penitencjarnej⁶. Inna sprawa, iż owo porzucenie terminologii resocjalizacyjnej nie zostało przeprowadzone konsekwentnie ani w samym kodeksie karnym wykonawczym (na przykład art. 38 § 2, art. 76 § 1, art. 86), ani tym bardziej w aktach wykonawczych do niego (na przykład art. 2 ust. 2 pkt 1 ustawy o Służbie Więziennej⁷). Najbardziej wyrazistym przykładem odrzucenia przyjętych pierwotnie założeń wydaje się zapisanie wprost „resocjalizacji” jako jednego z głównych celów przy wykonywaniu środków zabezpieczających o charakterze leczniczym (art. 202 k.k.w.)⁸.

Jak słusznie zauważa B. Stańdo-Kawecka, ta powściągliwość w używaniu terminu „resocjalizacja” w kodeksie kontrastuje ze znaczącą liczbą publikacji dotyczących resocjalizacji więziennej, jakie ukazały się w ostatnim czasie⁹. Ich lektura świadczy o tym, że problematyka celów wykonania kary nadal stanowi w literaturze zagadnienie sporne¹⁰. Debata na temat istoty oraz celów kary jest

⁵ S. Lelental, *Cel wykonywania kary pozbawienia wolności oraz warunki i środki jego realizacji w świetle art. 67 kkw*, [w:] *Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej. Księga Pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Markowi*, Warszawa 2010, s. 865 nn.

⁶ B. Stańdo-Kawecka, *Cele wykonywania kary pozbawienia wolności w krajach europejskich*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2007, nr 1, s. 311–312; G.B. Szczygieł, *Spółeczna readaptacja skazanych — próba oceny*, [w:] *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce — w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006, s. 173.

⁷ Szerzej na ten temat: A. Kwieciński, *Cele stosowania i wykonywania leczniczych środków zabezpieczających*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” XIX, red. L. Bogunia, Wrocław 2006.

⁸ Szerzej na ten temat: *ibidem*.

⁹ B. Stańdo-Kawecka, *O koncepcji resocjalizacji...*, s. 111.

¹⁰ J. Migdał, *Resocjalizacja skazanych — utopia czy perspektywiczne wyzwanie*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2008, nr 61, s. 103 nn.; P. Stępnia, *Kryzys resocjalizacji penitencjarnej a praca socjalna*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2004, nr 44–45, s. 29 nn.; B. Pastwa-Wojciechowska, *Psychopatia — wyzwanie czy klęska resocjalizacji*, [w:] *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce — w poszukiwaniu skuteczności*, red. H. Machel, Gdańsk 2006, s. 126 nn.; T. Kalisz, *Cele wykonywania kary pozbawienia wolności*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” VI, red. L. Bogunia, Wrocław 2000, s. 195 nn.; A. Majcherczyk, *Programy resocjalizacji skazanych — głos w dyskusji o stanie i perspektywach więziennictwa*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2006, nr 52–53, s. 15 nn.; M. Sztuka, *Efektywność oddziaływań w zorientowanym korekcyjnie modelu instytucji penitencjarnej. Doświadczenia amerykańskie*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2007, nr 1, s. 313 nn.; Z. Hołda, *Koncepcja wykonywania kary pozbawienia wolności według Kodeksu karnego wykonawczego*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2007, nr 1, s. 134 nn.; A. Jaworska, *Teoretyczno-filozoficzne konteksty resocjalizacji penitencjarnej*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2008, nr 61, s. 134; M. Konopczyński, *Współczesne kierunki zmian*

prowadzona od bardzo dawna i do dzisiaj nie udało się wypracować w tej kwestii wspólnego stanowiska, które satysfakcjonowałoby wszystkich jej uczestników. Trudność ta wynika przede wszystkim z faktu, iż wyjaśnienie wątpliwości co do celów, jakie miałyby realizować kara kryminalna, wymaga bardzo wszechstronnego podejścia badawczego. Właściwa odpowiedź musi uwzględniać nie tylko osiągnięcia nauki prawa karnego, ale także, i to w równym stopniu, filozofii, kryminologii, pedagogiki, socjologii czy psychologii.

Zadaniem, jakie postawili przed niniejszym opracowaniem autorzy, jest prezentacja celów wykonywania kary pozbawienia wolności w świetle aktualnej kodyfikacji karnej. Problematyka ta stanowi jeden z najtrudniejszych obszarów dyskusji w obrębie nauki prawa karnego wykonawczego. Próba ustalenia celów kary pozbawienia wolności na etapie realizacyjnym ma istotne znaczenie teoretyczne, a zwłaszcza praktyczne. Należy jednocześnie mieć świadomość tego, że przez pryzmat art. 67 k.k.w. dokonywana jest interpretacja instytucji i konstrukcji normatywnych składających się na treść kary pozbawienia wolności.

II

Kara kryminalna, traktowana jako zamierzona reakcja wyznaczonych konstytucyjnie organów państwa, ma w konsekwencji do zrealizowania cały zespół celów, począwszy od sprawiedliwej odpłaty, przez prewencję generalną, a na prewencji indywidualnej kończąc. Cele te w demokratycznym państwie prawnym muszą być precyzyjnie zadekretowane przez prawo, zarówno w fazie orzekania, jak i wykonywania sankcji. Przy czym nie może tu być mowy o separacji tych etapów, wręcz przeciwnie — stanowią one uzupełniające się i równoprawne części szeroko rozumianego procesu karnego. Bezpośrednim wyrazem takiego podejścia jest jedna z zasad prawa karnego wykonawczego, tak zwana zasada ciągłości orzecznictwa¹¹. Wskazana dyrektywa sprowadza się do założenia, że proces wykonywania orzeczeń jest ukierunkowany na stopniowe wypełnianie celów, jakie ustawodawca, a następnie sąd *meriti* (wymierzający karę) wiązali z zastosowaniem danej sankcji. W piśmiennictwie wskazuje się, że kodeks karny wykonawczy przewiduje znacznie węższy zakres celów wykonywania kary pozbawienia wolności niż dyrektywy wymiaru kary określone w art. 53 § 1 k.k.¹²

w teorii i praktyce resocjalizacyjnej. *Twórcza resocjalizacja — od korekcji do rozwoju*, „Probacja” 2009, nr 1, s. 63. Por. także inne pozycje cytowane wyżej.

¹¹ W literaturze przedmiotu zasada ta nazywana bywa także zasadą realizacji w postępowaniu wykonawczym celów i funkcji kary lub zasadą kontynuacji podstawowych rozwiązań prawa karnego materialnego w procesie wykonania kary. J. Bafia, *Podstawowe zasady prawa karnego wykonawczego*, „Państwo i Prawo” 1968, nr 10, s. 532.

¹² K. Postulski, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 349.

W nowym kodeksie karnym wykonawczym określenie celów wykonywania kary pozbawienia wolności zostało potraktowane w szczególny sposób w związku z ujęciem ich w odrębnym oddziale kodeksu, zatytułowanym „Cele wykonywania kary” (art. 67 k.k.w.). Podkreśliło to normatywną rangę wskazanych celów, jako ustawowych postulatów (dyrektyw) co do sposobu wykonywania kary pozbawienia wolności i założeń systemu penitencjarnego.

Twórcy kodeksu karnego wykonawczego z 1997 roku podkreślają, że celów wykonywanej kary nie należy rozpatrywać w kategoriach intelektualnej konstrukcji stworzonej przez zespół przygotowujący obowiązujący kodeks karny wykonawczy. Stanowią one bowiem mieszankę wielu czynników, wśród których znajdują się: tradycje polskiego prawa karnego, doświadczenia praktyki zarówno rodzimej, jak i państw zaawansowanych w rozwoju więziennictwa oraz ustalenia zawarte w dokumentach międzynarodowych traktujących o postępowaniu ze skazanymi¹³.

Treść art. 67 § 1 k.k.w. formułuje zasadnicze zadania, jakie ustawodawca wyznaczył karze pozbawienia wolności. Przepis stwierdza, że wykonanie kary ma w szczególności na celu wzbudzanie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanых postaw, zwłaszcza: 1) poczucia odpowiedzialności, 2) potrzeby przestrzegania porządku prawnego, 3) a wszystko w związku z założeniem, iż tym samym powstrzyma się on od powrotu do przestępstwa.

Ustawodawca przyjął więc za podstawowy cel w wykonywaniu kary pozbawienia wolności prewencję szczególną. Ujęto ją jednocześnie w sposób nowoczesny, który uwzględnia współczesne osiągnięcia nauki. W myśl nowego ujęcia kara powinna uświadomić skazanemu społeczną szkodliwość popełnionego przez niego czynu, utrwalić poczucie odpowiedzialności i kształtować społecznie pożądanę postawę¹⁴. Owo pobudzanie skazanego do podejmowania wysiłku w celu poprawy własnej postawy podkreśla, że ważne jest znalezienie odpowiedniej motywacji, a następnie korygowanie własnego postępowania, tak aby po zwolnieniu z zakładu karnego nie popełniać czynów naruszających normy etyczne i prawne¹⁵.

Swoisty kształt analizowanego przepisu, w którym posłużono się sformułowaniami natury pedagogicznej, psychologicznej i społecznej, wymaga przy jego interpretacji uwzględniania stanowisk tych dziedzin nauki, w szczególności w zakresie typowych dla nich określeń, którymi posłużył się ustawodawca.

Bez wątpienia w świetle brzmienia art. 67 k.k.w. podkreślić należy, że zasadniczym celem kary pozbawienia wolności jest ukształtowanie społecznie pożądanę postawy skazanego. Kształtowanie skazanego (formowanie, nadawanie określonej postaci, oddziaływanie, wpływanie w celu osiągnięcia określonego

¹³ T. Szymanowski, [w:] T. Szymanowski, Z. Świda, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz. Ustawy dodatkowe, akty wykonawcze*, Warszawa 1998, s. 146.

¹⁴ S. Paweła, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 1999, s. 212.

¹⁵ T. Szymanowski, *op. cit.*, s. 147.

efektu¹⁶) w toku odbywania kary zmierzać ma do wytworzenia względnie trwałego stanu. Ustawodawca stwierdza, że ma to być społecznie pożądana postawa. Zatem ustalenie zakresu znaczeniowego tego terminu (swoistej klauzuli generalnej) będzie odpowiedzią na pytanie o cele wykonywania kary pozbawienia wolności.

Trzeba przyjąć zgodnie ze znaczeniem użytych sformułowań, że w toku wykonywania kary pozbawienia wolności zmierzać należy do wytworzenia u skazanego swego stosunku do życia, wyrażającego jego poglądy, przekonania, także sposób postępowania, zachowania wobec określonych zjawisk, zdarzeń, a zwłaszcza ludzi. Mówiąc o społecznie pożądanej postawie człowieka, w istocie dotykamy względnie trwałych dyspozycji¹⁷ przejawiających się w zachowaniach, których cechą jest — w tym konkretnym przypadku — pozytywny stosunek emocjonalny do wartości i działań, które są powszechnie akceptowane i pożądane przez społeczeństwo.

Starając się sprecyzować termin „społecznie pożądane postawy”, ustawodawca wskazuje na poczucie odpowiedzialności oraz potrzebę przestrzegania porządku prawnego. Podkreślić należy, że elementy te nie wyczerpują zakresu znaczeniowego użytej przez ustawodawcę klauzuli generalnej. Ustawodawca wskazuje, że te elementy jedynie w szczególności składają się na analizowane pojęcie. Zatem jest to tylko pewna wskazówka stanowiąca kierunek interpretacyjny (charakterystycznie wskazany), niezamykający wszakże obszaru poszukiwań społecznie pożądanych postaw. Tak ujęty cel wykonywania kary pozbawienia wolności wpisać możemy w ogólne pojęcie celów wychowawczych stawianych sankcjom karnym (zwłaszcza na etapie jurysdykcyjnym).

Kolejny element definicji („poczucie odpowiedzialności”) należy interpretować jako postawę, w ramach której po stronie skazanego wytworzy się (przy zachowaniu wolnej woli) stan świadomościowy¹⁸, inaczej zdawanie sobie sprawy z potrzeby odpowiedzialnego postępowania w codziennym życiu. W takim kontekście odpowiedzialność rozumiana powinna być jako ważna cecha postępowania człowieka, pozwalająca mu na samosterowanie własnym rozwojem w ramach przyjętych przez społeczeństwo wzorców. Jednocześnie należy przyjąć, że owa „odpowiedzialność” to obowiązek moralny lub prawny odpowiadania za swoje czyny i ponoszenia za nie konsekwencji. Ten swoisty obowiązek stać się ma podstawą do rozstrzygania najważniejszych problemów życiowych, w kontekście świadomego ponoszenia konsekwencji za swoje czyny¹⁹.

Drugie z tych szczególnie podkreślonych zadań zmierzać ma do wzbudzenia w skazanym potrzeby, czyli stanu, w którym jednostka odczuwa wolę (chęć) zaspokojenia jakiegoś braku, który tu w związku z faktem, iż odbywa on karę

¹⁶ *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. III, Warszawa 1967, s. 1244; *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, Warszawa 2006, s. 345.

¹⁷ *Słownik pedagogiczny*, red. W. Okoń, Warszawa 1992, s. 231.

¹⁸ *Słownik psychologiczny*, red. W. Szewczyk, Warszawa 1990, s. 345.

¹⁹ *Słownik pedagogiczny...*, s. 143.

pozbawienia wolności w wyniku złamania prawa, jest wypełniany wskazaniem konieczności przestrzegania porządku prawnego. W ramach pojęcia „porządek prawny” należy przyjąć, że oznacza ono przestrzeganie ogółu zakazów i nakazów wynikających z przepisów prawa karnego *sensu largo*, a także prawa administracyjnego, cywilnego, rodzinnego, pracy i innych gałęzi prawa²⁰.

Ustalając kwantyfikatory krańcowe pojęcia „społecznie pożądana postawa”, można stwierdzić, że ustawodawca formułuje jeden z takich wyznaczników *expressis verbis* w końcowej części art. 67 § 1 k.k.w. Granicą społecznie akceptowanych postaw, w myśl przywołanej regulacji, jest powstrzymanie się przez skazanego od powrotu do przestępstwa. Tak zakrojony cel systemu penitencjarnego wypływa z realistycznego założenia realizacji minimalnego planu zmiany skazanego, w postaci przeciwdziałania przede wszystkim recydywie, a więc opartego na idei poprawy prawnej (jurydycznej, politycznej) skazanego.

Aktualnie obowiązująca konstrukcja w zasadzie nie określa górnej granicy pojęcia „społecznie pożądana postawa”. Wydaje się, że całościowe odczytanie przepisów kodeksu karnego wykonawczego pozwala nam na przyjęcie założenia, że w ramach przewidzianych rozwiązań możliwe jest także urzeczywistnienie planu maksymalnego w odniesieniu do efektów procesu oddziaływania penitencjarnego. W ramach założeń maksymalistycznych mówić możemy o takim funkcjonowaniu skazanego w społeczeństwie, w ramach którego przestrzegać będzie on nie tylko norm prawnych, ale także norm społecznych czy etycznych. Zatem mówić możemy także o klasycznej resocjalizacji, w jej ujęciu maksymalnym²¹.

²⁰ Z. Hołda, [w:] Z. Hołda, K. Postulski, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Gdańsk 2005, s. 307.

²¹ Resocjalizację w literaturze określa się jako proces zmian w osobowości człowieka, którego celem jest zlikwidowanie lub znaczne zmniejszenie nieprzystosowania społecznego osób, do których jest adresowana. Resocjalizacja realizowana w warunkach zakładu karnego zwana jest resocjalizacją penitencjarną. Działalność resocjalizacyjna zmierzać może do dwóch różnych ze względu na jej efektywność punktów: minimalnego i maksymalnego. Minimum to poprawa jurydyczna. Cel maksymalny, który nas tu szczególnie interesuje, to taki stan osobowości więźnia, który umożliwi mu funkcjonowanie w społeczeństwie nie tylko w zakresie przestrzegania norm prawa karnego, ale także w sposób respektujący wiele istotnych i ważnych dla życia społecznego norm etycznych i moralnych. Cel maksymalny to swoiste ułożenie życia przez skazanego na nowo, jego osobisty sukces, ułatwiający readaptację i reintegrację społeczną. Resocjalizacja w takim ujęciu oznacza minimalizację nieprzystosowania społecznego lub jego zupełną likwidację. Na resocjalizację patrzeć możemy także jak na złożony proces o charakterze behawioralnym, interakcyjnym czy też transdyscyplinarnym, w którym mówić możemy o modyfikacji zachowań, zmianie społecznej przynależności, przebudowie emocjonalnej, kształtowaniu prawidłowych postaw społecznych, nawróceniu na wartości wyższego rzędu, reintegracji społecznej czy swoistej autoresocjalizacji. Wymienione okoliczności to tylko podstawowe zakresy i poziomy rozumienia procesu resocjalizacji, ukazujące, jak jest to rozbudowany proces, wykorzystujący rozmaite pomysły psychospołeczne, kryminologiczne, penitencjarne oraz teologiczne. Szerzej zob. H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003, s. 20 nn.; K. Pospiszył, *Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań*, Warszawa 1998; L. Pytka, *Różne ujęcia definicji resocjalizacji*, [w:] *Resocjalizacja*, t. 1, red. B. Urban, J.M. Stanik, Warszawa 2007, s. 73 nn.

W obrębie analizowanej regulacji konstrukcją o doniosłym znaczeniu jest tryb (sposób) osiągania, określonej jako cel wykonywania kary pozbawienia wolności, tak zwanej społecznie pożądanej postawy skazanego. Ten fragment w istocie należy traktować jako najistotniejszą zmianę, i to o charakterze jakościowym w obrębie funkcjonowania naszego systemu penitencjarnego.

Brzmienie art. 67 § 1 k.k.w. sugeruje nam, iż proces oddziaływania penitencjarnego ma być, po pierwsze, impulsem czy też swoistą zachętą adresowaną do skazanego w celu zmobilizowania go do własnej aktywności w toku odbywanej kary. Zadaniem działań podejmowanych wobec skazanego jest taka organizacja pobytu w zakładzie karnym, aby nastąpiło u niego wzbudzenie (wywołanie, powstanie) woli, czyli zdolności do świadomego, zamierzonego i pozbawionego wewnętrzznego przymusu wykonania pewnych czynności oraz powstrzymania się od innych, niepożądanych z punktu widzenia interesu społecznego.

W obrębie omawianej regulacji prawnej mówimy w istocie o klasycznie pojmowanym akcie woli, w którym można wyróżnić kolejno: wyobrażenie celu, podjęcie decyzji, realizację czynności, osiągnięcie celu²². Użyte przez ustawodawcę sformułowanie „wola” traktować należy jako zdolność psychiczną człowieka do świadomego i celowego regulowania swego postępowania. Zdolność do podejmowania decyzji i wysiłków w celu realizacji pewnych działań, przyjęcia pewnych postaw, a zaniechania innych. Proces oddziaływania penitencjarnego oparty powinien być, co do zasady, na aktywności i wolnej woli samego zainteresowanego — skazanego. Założenie to dotyczyć powinno zarówno jednostkowych zadań wyznaczanych w toku odbywania kar, jak i do całego procesu wykonawczego.

Ustawodawca, mówiąc o wzbudzeniu w skazanym aktu woli w kształtowaniu jego społecznie pożądanych postaw, stwierdza jednocześnie, że aktywność ta ukierunkowana powinna być na „współdziałanie” z kompetentnymi i uprawnionymi do tego podmiotami (na przykład funkcjonariusze Służby Więziennej, wychowawcy, terapeuci, kuratorzy sądowi, duchowni, przedstawiciele organizacji społecznych zajmujących się pomocą skazanym).

Podmioty współuczestniczące w oddziaływaniach mogą jedynie starać się wpływać na świadomość skazanego, wskazać na motywy, które ewentualnie skazany zaakceptuje, jak też dostarczyć mu odpowiednich technik i rad pomocnych w pracy nad sobą. Decyzję o zmianie swego postępowania musi podjąć jednak sam skazany, dokonując w ten sposób świadomego wyboru moralnego²³.

W trakcie analizy celów wykonywania kary pozbawienia wolności uwagę zwraca użyta w tytule oddziału 1, rozdziału X kodeksu karnego wykonawczego liczba mnoga (cele). W kontekście zapisu § 2 art. 67 k.k.w., który na samym wstępie stanowi o osiągnięciu c e l u, zasadne staje się pytanie, czy ustawodawca zakłada na tym etapie postępowania pluralizm celów kary, czy przewiduje jeden

²² *Słownik pedagogiczny...*, s. 231.

²³ T. Szymanowski, *op. cit.*, s. 147.

zasadniczy cel, jaki wykonywana kara ma przynieść. Należy przy tym zauważyć, że o celach kary (w liczbie mnogiej) traktują także inne przepisy kodeksu (na przykład art. 71 k.k.w.).

Przyjmując założenie o racjonalności prawodawcy, należy uznać, że na podstawie dalszych regulacji rozdziału X k.k.w., a także innych przepisów dotyczących wykonywania kary pozbawienia wolności możemy mówić też o innych celach stawianych tej sankcji na etapie postępowania wykonawczego. Podkreślimy, iż konstrukcja dopuszczająca wielość celów zakłada jednocześnie, że ustawodawca wyraźnie akcentuje prymat celów wychowawczych na tym etapie postępowania karnego. Tak też postrzegają ją komentatorzy kodeksu. K. Postulski uważa zadanie zakreślone w ramach art. 67 § 1 k.k.w. za cel perspektywiczny, mający szansę na realizację po odbyciu kary. Natomiast inne przepisy (art. 71, art. 73 § 1 k.k.w.) zdaniem tego autora odnosić należy przede wszystkim do zadań realizowanych w czasie pobytu skazanego w jednostce penitencjarnej i w tym sensie prewencja indywidualna zdecydowanie nad nimi przeważa²⁴.

Poszukując innych celów kary pozbawienia wolności, można zadać pytanie, czy w toku jej wykonywania możliwa i zasadna jest także realizacja celów w zakresie ochrony społeczeństwa przed przestępczością, w związku z funkcją izolacyjno-zapobiegawczą tej kary. Izolacja sprawcy jest innym od dotychczas rozważanych celem kary pozbawienia wolności. Głównym założeniem tak zakrojonego zadania jest uniemożliwienie osadzonemu popełnianie dalszych przestępstw. Ustawodawca nie potraktował funkcji izolacyjnej jako jednego z podstawowych celów kary (art. 67 k.k.w. w tej kwestii milczy)²⁵. Stosowne założenia zostały mimo to określone w kodeksie karnym wykonawczym. W art. 73 k.k.w. (przepisy dotyczące zakładów karnych) ustawodawca stwierdza, że w zakładzie karnym utrzymuje się dyscyplinę i porządek w celu zapewnienia bezpieczeństwa i realizacji zadań kary, w tym ochrony społeczeństwa przed przestępczością. W kontekście realizacji tego celu wskazuje się także dalsze przepisy kodeksu (art. 82 § 2 pkt 7 i art. 88 § 3 k.k.w.) oraz innych aktów prawnych (ochrona społeczeństwa przed sprawcami przestępstw osadzonymi w zakładach karnych i aresztach śledczych została uznana za jedno z podstawowych zadań Służby Więziennej w art. 2 ust. 2 pkt 5 SWU).

Cel izolacyjno-zabezpieczający, w odczuciu społecznym uważany za najważniejszy, ma szczególne znaczenie w stosunku do skazanych za najgroźniejsze czyny, uznanych za całkowicie zdemoralizowanych (bez prawdopodobieństwa resocjalizacji), jednocześnie najpoważniej zagrażających bezpieczeństwu społeczeństwa, a także współwięźniów i pracowników jednostek penitencjarnych²⁶. Wobec tej ka-

²⁴ K. Postulski, *op. cit.*, s. 350.

²⁵ W odpowiednich regulacjach państw Europy Zachodniej, zadania ochronne to jeden z bezpośrednio sformułowanych celów wykonywania kary pozbawienia wolności, zaraz za celami resocjalizacyjnymi. Zob. T. Kalisz, *op. cit.*, s. 214–216.

²⁶ T. Szymanowski, *op. cit.*, s. 151.

tegorii sprawców zadania w zakresie prewencji indywidualnej, mające charakter działań wychowawczych, muszą ustąpić ze swojego głównego miejsca, a wszystko to w celu obrony społeczeństwa oraz zapewnienia porządku i wewnętrznego bezpieczeństwa w zakładach karnych. To przesunięcie akcentów, co wyraźnie należy podkreślić, nie oznacza oczywiście rezygnacji z zadań wychowawczych, te ostatnie zawsze mogą powrócić na swoje miejsce, o ile osadzony swoją postawą udowodni, że nie stanowi już niebezpieczeństwa dla społeczeństwa²⁷.

Sąd Najwyższy stwierdził między innymi, że: „dalszym zadaniem wykonania kary pozbawienia wolności jest zrealizowanie innych, poza resocjalizacją sprawcy, celów kary, leżących u podstaw jej wymierzania: prewencji ogólnej i sprawiedliwej odpłaty” (postanowienie SN z 9 lutego 1995 r. OSNKW 1995, nr 3–4, poz. 18). Wydaje się, że wobec jednoznacznego i niekwestionowanego prymatu prewencji indywidualnej musimy przynajmniej podnosić fakt istnienia tych pozostałych celów na etapie wykonania, przy jednoczesnym odniesieniu, że większość z założeń dotyczących tych celów została już zrealizowana na etapie orzekania.

Podobne rozbieżności w przedmiocie określenia celów wykonywanej kary wywołuje art. 97 § 1 k.k.w. Przepis ten stanowi, iż umieszczenie skazanego w systemie terapeutycznym ma przede wszystkim zapobiegać pogłębianiu się patologicznych cech osobowości, służyć przywracaniu równowagi psychicznej, kształtowaniu zdolności współżycia społecznego i przygotować ich do samodzielnego życia na wolności. Jego konstrukcja wydaje się formułować dodatkowy (specjalny) cel przed karą wykonywaną w ramach systemu terapeutycznego²⁸. Trzeba jednak z całą mocą podnieść, iż nie buduje się w ten sposób odrębnego, a tym bardziej sprzecznego celu z podstawową w tym zakresie regulacją, jaką jest art. 67 § 1 k.k.w. Obydwa przepisy stanowią konstrukcje spójną i wzajemnie powiązaną. Z treści art. 67 § 1 k.k.w. wynika, że ustawodawca za zasadniczy cel w wykonywaniu kary pozbawienia wolności uznał prewencję szczególną w ujęciu odrzucającym przymusowe formy oddziaływania na skazanego. Rezygnacja z przymusu doznaje jednak ograniczenia, gdy zachodzą przesłanki uzasadniające odbywanie kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym. Wyłączenie możliwości dobrowolnego podjęcia decyzji co do przystąpienia do tego systemu uzasadnia się niekiedy koniecznością „eliminowania lub co najmniej ograniczania czynników etiologicznych przestępstw popełnionych przez skazanych odbywających karę w tym systemie”²⁹. Jednocześnie w literaturze zwraca się uwagę, że skazani z zaburzeniami psychicznymi są mało podatni na dobrowolną korekcję swoich za-

²⁷ Najlepszą ilustracją zadań ochronnych stawianych przed karą pozbawienia wolności są przepisy regulujące problematykę tak zwanych osadzonych niebezpiecznych (art. 88 § 3–6 i 88a k.k.w.).

²⁸ Zdaniem T. Szymanowskiego przepis ten określa cele terapii lekarskiej i psychologicznej, których zdefiniowanie nie jest domeną prawa karnego. Por. T. Szymanowski, *op. cit.*, s. 224.

²⁹ S. Lelental, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 415.

chowań, nie widzą potrzeby zmian w tej dziedzinie i sami niechętnie uczestniczą w takim procesie³⁰.

Ustawodawca przychylił się do tego stanowiska, przyznając, że istnienie tych dwóch czynników jest wystarczającym powodem do umieszczania skazanych wymagających pomocy specjalistycznej w systemie terapeutycznym nawet wbrew ich woli. Wprowadzone rozwiązania prawne zdają się wskazywać na przyjęcie koncepcji, że pobyt w tym systemie i wypełnienie zadań stawianych przed nim w art. 97 § 1 k.k.w. stanowić będzie swoisty *conditio sine qua non* osiągnięcia pierwotnego celu wykonywania kary określonego w § 1 art. 67 k.k.w. Ten zasadniczy cel kary może być w pełni realizowany wobec skazanego, który opuści system terapeutyczny po osiągnięciu (choćby częściowym) założonych w nim celów (między innymi po przywróceniu równowagi psychicznej). Stwarza to szansę, że podjęcie właściwych oddziaływań penitencjarnych (w tym przypadku zależnych od zgody zainteresowanego) spotka się ze zrozumieniem i współpracą z jego strony³¹.

Przyjęcie takiej wykładni analizowanych przepisów pozostaje w zgodzie z uznaną w doktrynie zasadą wielości celów wykonywania kary pozbawienia wolności, z których cel sformułowany w § 1 art. 67 k.k.w. jest nadal nadrzędny³².

W kontekście rozważań nad problematyką celów wykonywania kary pozbawienia wolności za niezwykle ważne należy uznać także określenie systemu środków penitencjarnego oddziaływania na skazanych i sposobu ich stosowania w ramach przewidzianej polityki penitencjarnej. Artykuł 67 § 2 k.k.w., będący normą wyjściową przy określeniu zasad wykonywania kary pozbawienia wolności, wyraźnie podkreśla, iż osiąganie celów, jakie stawia się tej karze, należy prowadzić w sposób zindywidualizowany. Wiąże się to ze stosunkowo znaczną dolegliwością omawianej kary i niezwykle dużym zróżnicowaniem skazanych pod względem właściwości i cech osobistych, wrażliwości i stopnia demoralizacji oraz długo-trwałości orzeczonej wobec nich kary³³. Oznacza to, iż postępowanie wykonawcze, w toku urzeczywistniania celów kary, powinno być procesem dopasowanym do potrzeb i wymagań skazanego.

³⁰ M. Gordon, *Resocjalizacja skazanych z zaburzeniami psychicznymi — możliwości i ograniczenia*, [w:] *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce — w poszukiwaniu skuteczności*, red. H. Machel, Gdańsk 2006, s. 211.

³¹ Szerzej: A. Kwieciński, *Skazani z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi*, [w:] *Postępowanie z wybranymi grupami skazanych w polskim systemie penitencjarnym. Analiza prawna*, red. A. Kwieciński, Warszawa 2013, s. 160–161.

³² T. Kalisz, *op. cit.*, s. 224. Zaprezentowana koncepcja wydaje się także zgodna z poglądem Z. Hołdy o szerokim zasięgu prewencji indywidualnej w k.k.w. Por. Z. Hołda, [w:] Z. Hołda, K. Postulski, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Gdańsk 2006, s. 312.

³³ Podstawowymi czynnikami indywidualizacji metod i środków oddziaływania są: zróżnicowanie zakładów karnych, zróżnicowanie systemów odbywania kary, zasady klasyfikacji skazanych, system wolnej progresji oraz dopuszczalność modyfikowania kar i środków w sądowym postępowaniu wychowawczym.

W art. 67 § 3 k.k.w. ustawodawca unormował katalog najważniejszych środków oddziaływania na skazanych, zastrzegając, iż cały proces oddziaływania odbywać się musi z uwzględnieniem poszanowania praw skazanych, ale także wymogu wypełniania przez nich określonych prawnie obowiązków. Do najważniejszych środków zaliczono: wykonywanie pracy, zwłaszcza sprzyjającej zdobywaniu odpowiednich kwalifikacji zawodowych, nauczanie, zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe, podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym oraz środki terapeutyczne³⁴. Nie jest to katalog zamknięty. Realizacja celów kary może następować także w wyniku stosowania na przykład kar dyscyplinarnych i nagród. Na tym przykładzie widać, iż środki, które mają służyć społecznej readaptacji skazanych, nie są pozbawione elementów przymusu³⁵.

Konsekwentnie trzeba podkreślić, że w toku działalności penitencjarnej, w świetle aktualnego prawodawstwa, odrzucony został przymus poddania się określonym zabiegom wychowawczym. Ujęcie zadań wykonywania kary w kodeksie różni się wyraźnie od dawnego tym zwłaszcza, że oddziaływanie resocjalizacyjne stosowane wobec skazanego ma stać się jego uprawnieniem lub ofertą ze strony organu wykonującego, z której nie musi on skorzystać³⁶. Jak trafnie to ujmie S. Paweła:

Sens takiego zapatrywania, według którego każda osoba ludzka ma prawo decydowania o sobie, zbiega się z celami wychowawczymi, jakie stawia sobie współcześnie nauka penitencjarna, wychodząc z uznania faktu, że skuteczne oddziaływanie na dorosłego człowieka możliwe jest tylko wówczas, gdy zechce on współdziałać z wychowawcą, terapeutą, nauczycielem itd. w dziele rekonstrukcji własnej osobowości i postawy życiowej³⁷.

Kodeks stanął więc na stanowisku odrzucenia przymusowej resocjalizacji, w zamian proponując realizację złożonych celów kary w ramach trzech odrębnych systemów jej wykonywania, w postaci systemów zwykłego, programowanego i terapeutycznego oddziaływania (jest to jednocześnie wyjątkowe podkreślenie zasady indywidualizacji w oddziaływaniu na skazanych).

Systemem szczególnie nakierowanym na cele wychowawcze jest system programowego oddziaływania (art. 95 k.k.w.), w którego ramach opracowywane są indywidualne programy, przy dobrowolnym (co do zasady) udziale konkretnego skazanego. Takie stanowisko podkreśla podmiotowość skazanego, poszanowanie

³⁴ W art. 71 k.k.w. ustawodawca stwarza dość szerokie możliwości wprowadzenia do praktyki nowych (czyli innych niż wymienione w przepisach k.k.w.) typów i rodzajów zakładów karnych, nowych systemów odbywania kary, a przede wszystkim środków i metod oddziaływania penitencjarnego. Jedynym ograniczeniem w tym zakresie są przepisy dotyczące celów wykonywania kary pozbawienia wolności i klasyfikacji skazanych. Konstrukcja ta dodatkowo potwierdza, jak ważne jest precyzyjne ustalenie treści przepisów odnoszących się do problematyki celów wykonywania kary pozbawienia wolności.

³⁵ K. Postulski, *op. cit.*, s. 352–353.

³⁶ Uzasadnienie projektu w: *Nowe kodeksy karne — z 1997 r.*, s. 545.

³⁷ S. Paweła, *op. cit.*, s. 210.

praw i wolności człowieka do samodecydowania, a także realistyczne założenie, że efektywne jest tylko takie oddziaływanie, które on sam zaakceptuje.

Od zasady, że poddanie się resocjalizacji nie jest obowiązkiem skazanego, regulacje kodeksu karnego wykonawczego przewidziały dwa wyjątki. Pierwszym są sprawcy młodociani, którzy karę odbywają obowiązkowo w systemie programowego oddziaływania, gdyż głównym celem stosowania wobec nich wszelkich środków jest ich wychowanie (art. 54 § 1 k.k.). Drugi z wyjątków to omówiona wcześniej sytuacja, gdy zachodzą przesłanki uzasadniające odbywanie kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym (art. 96 k.k.w.).

Niepodjęcie przez skazanego indywidualnego programu czy też niezakwalifikowanie go do systemu terapeutycznego nie oznacza, że wobec takiego skazanego nie będą stosowane żadne środki i metody wychowawczego oddziaływania. Tacy sprawcy będą odbywać karę w systemie zwykłym (art. 98 k.k.w.), w którego ramach mogą oni korzystać z wszystkich dostępnych form oddziaływania przez pracę, naukę oraz zajęcia kulturalne i sportowe.

III

Ujęcie zadań wykonywania kary pozbawienia wolności w nowym kodeksie karnym wykonawczym zasadniczo różni się od dawnego. Odejście od formuły nakazującej poddawanie skazanych dyscyplinie i rygorom jako podstawowym środkiem oddziaływania jest równoznaczne z odrzuceniem podstaw represyjności systemu penitencjarnego. Przyjęte zmiany, których dobitnym wyrazem stał się przepis art. 67 k.k.w., świadczą o zupełnie innej aksjologii wykonywania kar o charakterze izolacyjnym i rzutują tym samym na całe postępowanie wykonawcze.

Wykonywana kara pozbawienia wolności ma wykluczyć powrót skazanego do przestępstwa. Tym samym ma objąć cele wychowawcze i zapobiegawcze, które ma osiągnąć wobec skazanego, a więc to, co przyjęło się nazywać mianem prewencji indywidualnej. Cel ten można zrealizować bądź w pozytywnym procesie reedukacji lub — gdy to nie jest możliwe — w wyniku dłuższej eliminacji względnie odstraszenia sprawcy od kolejnych przestępstw. Okoliczności te decydują, że w sposób w pełni uprawniony mówić możemy o szczególnym znaczeniu prawnym procesu izolacji.

Celem i uzasadnieniem kary pozbawienia wolności jest finalnie ochrona społeczeństwa przed przestępczością. Może on być osiągnięty, jeżeli okres pozbawienia wolności zostanie wykorzystany do doprowadzenia do tego, aby skazany po zwolnieniu nie tylko pragnął prowadzić uczciwe życie i zarabiać na siebie, lecz by miał ku temu możliwość. Dlatego należy w toku wykonywania kary wykorzystać wszelkie środki lecznicze, wychowawcze, moralne, psychiczne i inne, oraz wszel-

kie dostępne formy opieki, dążąc do stosowania tych metod i możliwości zgodnie z indywidualnym postępowaniem ze skazanymi.

Postępowanie z osobami skazanymi na karę pozbawienia wolności musi zmierzać w tym stopniu, w jakim czas trwania kary na to zezwala, do wzbudzenia w więźniach woli i zdolności prowadzenia po zwolnieniu życia zgodnego z prawem oraz zarabiania własną pracą na swoje utrzymanie. W postępowaniu z więźniami należy kłaść nacisk na rozwijanie szacunku dla siebie samych i wzmacnianie poczucia odpowiedzialności³⁸.

Dziś nikogo nie trzeba przekonywać, że problematyka celów wykonywania kary pozbawienia wolności to zagadnienie o dużej doniosłości teoretycznej i praktycznej. Szczegółowe ustalenia determinują kierunek interpretacji całokształtu instytucji składających się na treść kary pozbawienia wolności. Wskazują podstawowy zakres działań administracji penitencjarnej. Stanowią jednocześnie jeden z najistotniejszych wyznaczników kierunków polityki penitencjarnej. Pozytywna ocena normatywnego kształtu rozwiązań przyjętych przez kodeks karny wykonawczy z 1997 r. kontrastuje z przekonaniem, iż ich realizacja w praktyce często napotyka obiektywne przeszkody w postaci niechęci samych skazanych, zbyt krótkiego czasu do podjęcia oddziaływań, przeludnienia jednostek lub też innych niedostatków natury materialnej, finansowej czy osobowej po stronie więziennictwa.

THE AIMS OF PENITENTIARY ISOLATION FROM THE PERSPECTIVE OF REJECTING THE IDEA OF COMPULSORY REHABILITATION

Summary

The aim of the paper is to present the purposes of carrying out the penalty of deprivation of liberty in the light of the current criminal codification. This issue is one of the most difficult discussion fields within the penitentiary law. The attempt to establish the aims of the penalty of deprivation of liberty on the realization stage primarily has a relevant practical meaning but the theoretical meaning is also important. Thorough assignments in this passage determine the way of interpretation of overall view of institutions that are connected to the content of the penalty of deprivation of liberty. These assignments point to the basic terms of reference of penitentiary administration. They are also one of the crucial indicators for the trends in penitentiary policy. The aims of carrying out the penalty of deprivation of liberty in the Executive Penal Code of 1997 were treated in a specific way because they were specified in a separate chapter of the Code entitled "The aims of the execution of penalty" (Article 67 of the Executive Penal Code).

³⁸ Reguły minimalne dotyczące postępowania z więźniami. Rezolucje i zalecenia I Kongresu ONZ w sprawie zapobiegania przestępczości i postępowania z więźniami, Genewa 22 VIII–3 IX 1955 r., za: L. Bogunia, T. Kalisz, *Prawo karne wykonawcze. Wybór źródeł*, Łódź 22003, s. 71 nn. (Reg. 57 in.).